

Polska Akademia Nauk
Instytut Badań Literackich

Justyna Koszarska-Szulc

„Wierny własnemu rozdarcu”. Problematyka tożsamościowa
w twórczości Artura Sandauera

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
prof. dr hab. Anny Nasiłowskiej-Rek

Warszawa, 2022

Streszczenie

Justyna Koszarska-Szulc

„Wierny własnemu rozdarciu”. Problematyka tożsamościowa w twórczości Artura Sandauera

Celem pracy jest nie tylko przypomnienie postaci Artura Sandauera, ważnego krytyka literackiego, naukowca, tłumacza i pisarza okresu powojennego w Polsce, lecz przede wszystkim zbadanie jego wielogatunkowej twórczości jako manifestacji postawy autobiograficznej.

Przyglądając się dojrzewaniu i metamorfozom koncepcji tożsamości, jakie możemy wyczytać z tak rozumianych tekstów, zyskujemy nowe spojrzenie na kontrowersyjnego krytyka, jego biografię, a także wizję literatury, o którą walczył. Kształtowanie się koncepcji tożsamości w twórczości Sandauera widzę nie wyłącznie w kontekście wydarzeń z historii polskiego życia artystycznego czy historii ogólnopolskiej, lecz także na szerokim tle historii i kultury polskich Żydów od międzywojnia, poprzez czas Zagłady i okres powojenny aż do 1989 roku.

Jako materiał badań posłużyły nie tylko publikacje książkowe i prasowe krytyka, lecz także pozostałe po nim archiwalia zdeponowane w Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie (notatki, listy, brudnopisy, młodzieńcze wiersze, teksty niepublikowane). Dodatkowy kontekst wprowadziły materiały uzyskane dzięki badaniom w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej.

Pierwszy rozdział skupia się na wyjaśnieniu, jak atmosfera dawnego galicyjskiego miasteczka, jakim był dla Sandauera rodzinny Sambor, wpłynęła na wykształcenie się koncepcji tożsamości, którą krytyk nazwał „samboro-ja”. Ważnym kontekstem jest zjawisko asymilacji rozumianej za Zygmuntem Baumanem jako pełne ambiwalencji, utopijne dążenie, u którego podstaw leży jednoczesna niechęć do Żydów i chęć utrzymania nad nimi władzy. Na podłożu tak rozumianej asymilacji rodzą się problemy żydowskiej samonienawiści (za S. L. Gilmanem) i jednojęzyczności innego (J. Derrida) – charakterystyczne także dla twórczości Sandauera.

Rozdział drugi pokazuje różnorodność sposobów pisania o rodzinnym miasteczku dawnej Galicji. Zestawienie Sambora Sandauera, Drohobycza Brunona Schulza, ale i Drohobycza Andrzeja Chciuka oraz pobliskiego Stryja Juliana Strykowskiemu umożliwia podkreślenie, jak mocno determinująca była kwestia pochodzenia etnicznego dla twórców dorastających w II Rzeczypospolitej.

Czas okupacji i Zagłady został pokazany przez pryzmat napisanych tuż po wojnie opowiadań *Śmierć liberała*, inspirowanych rzeczywistością getta w Samborze. Zestawiam je z nieznanym tekstem referatu napisanego w języku włoskim, który Sandauer wygłosił na konferencji w Turynie, w 1983 roku. To jedyny dokument, w którym krytyk mówił wprost na temat swoich wojennych przeżyć, nie zasłaniając się bohaterami literackimi, sobowtórami czy cudzą poezją.

Analiza kulturowa przekładu poematu Włodzimierza Majakowskiego *Dobrze!*, dokonanego przez Sandauera w pamięci, podczas kilkunastu miesięcy przebywania w zamurowanej kryjówce na strychu ukraińskiego chłopca, stanowi ważny element rozważań na temat dystansowania się krytyka wobec strasznych wydarzeń wojny poprzez przybieranie masek innych twórców.

Okres tuż powojenny został zobrazowany przez zmagania Sandauera z dylematem: czy pozostać we Francji, czy wrócić do Polski? Podczas pobytu zagranicą Sandauer wyszedł z koncepcją hybrydycznej tożsamości jako efektu uznania swej autentyczności (Za J. P. Sartre'm). Powstała wizja „wierności własnemu rozdarciu”, aktualna jedynie w czasie, gdy akurat nie wzrastał antysemityzm.

Kolejne fragmenty pracy zostały poświęcone kryzysom asymilacji, jakie nastąpiły w roku 1956 i 1968. Opowiadam o nich za pomocą niepublikowanych tekstów Sandauera. Poprzez analizę autocenzury, wykreśleń i zmian (dzięki użyciu narzędzi proponowanych przez genetykę tekstów), wskazuję powody, dla których koncepcja hybrydycznej tożsamości krytyka uległa modyfikacjom, motywowanym chęcią zyskania spokoju i przetrwania.

Ważnym kontekstem są tu także reportaże z wizyty w Izraelu w 1955 roku oraz wielka kampania walki o nową sztukę zainicjowana cyklem *Bez taryfy ulgowej*. Jego efekt – dynamiczny rozwój kariery, ale i skłócenie ze środowiskiem literackim – doprowadził do jeszcze głębszego wyobcowania, co nie pozostało bez wpływu na samoświadomość krytyka.

Wszystkie powyżej opisane procesy doprowadziły do powstania „osobowości pękniętej”. W ostatnim rozdziale śledzę jej manifestacje w twórczości krytycznej Sandauera, która w istocie okazuje się pisarstwem autobiograficznym, naznaczonym nieudanymi próbami wydostania się piszącego z błędnego koła ambiwalencji, jakie zaszczerpiła w nim utopijna wizja asymilacji. Tak rozumiana autobiografia staje się Lacanowskim „pustym mówieniem”.

Efekt utkwienia w neurotycznym błędnym kole jest autodestrukcja, którą można zaobserwować w twórczości i postawie Sandauera prezentowanych w ostatnich latach jego aktywności.

Summary

Justyna Koszarska-Szulc

"Faithful to one's own tear". The issue of identity in the works of Artur Sandauer

The aim of the work is not only to recall the figure of Artur Sandauer, an important literary critic, scientist, translator, and writer of the post-war era in Poland, but above all to examine his multi-genre works as a manifestation of his autobiographical attitude.

Looking at the maturation and metamorphoses of the concept of identity, which we can read from texts understood in such a manner, we gain a new perspective on the controversial critic, his biography, as well as a vision of literature he fought for. I see the development of the concept of identity in Sandauer's works not only in the context of events from the history of Polish artistic life or general Polish history, but also against the broad background of the history and culture of Polish Jews since the interwar period, through the time of the Holocaust, and during the post-war period until 1989.

The research material consisted not only in the critic's book and press publications, but also the remaining archives deposited in the Adam Mickiewicz Museum of Literature in Warsaw (notes, letters, drafts, youthful poems, unpublished texts). An additional context has been introduced by materials obtained thanks to research in the Archives of the Institute of National Remembrance.

The first chapter focuses on explaining how the atmosphere of the former Galician town, which for Sandauer consisted in the native Sambor, had an impact on developing the concept of identity, named by the critic as "samboro-ja". An important context consists in the phenomenon of assimilation understood, following Zygmunt Bauman, as a utopian pursuit full of ambivalence, which is based on a simultaneous dislike towards Jews and a desire to maintain power over them. On the basis of assimilation understood in this way, the problem of Jewish self-hatred (following S. L. Gilman) and the monolingualism of the other (J. Derrida) are born – also characteristic of Sandauer's work.

The second chapter presents the diversity of manners concerning writing about the old Galician hometown. The juxtaposition of Sandauer's Sambor, Bruno Schulz's Drohobycz, but also Drohobycz according to Andrzej Chciuk and the nearby Stryi by Julian Strykowski makes it possible to emphasize how strongly determining the issue of ethnic origin was for artists growing up in the Second Polish Republic.

The time of the occupation and the Holocaust was shown through the prism of the *Śmierć liberala* (Death of a Liberal) stories, inspired by the reality of the ghetto in Sambir, written just after the war. I am juxtaposing them with an unknown text of a paper written in Italian, which Sandauer delivered during a conference in Turin in 1983. This is the only document in which the critic spoke directly about his war experiences, without hiding behind literary heroes, doubles, or other artists' poetry.

A cultural analysis of the translation of the *Dobrze!* (Good!) poem by Włodzimierz Majakowski made by Sandauer in his memory, during several months of being hidden in a walled hideout in the attic of a Ukrainian peasant, constitutes an important element of reflecting on the critic's distancing from the terrible events of the war by putting on the masks of other creators.

The period just after the war has been illustrated by Sandauer's struggle with the dilemma: whether to stay in France or return to Poland. During his stay abroad, Sandauer came up with the concept of a hybrid identity as the effect of recognizing his authenticity (following J. P. Sartre). The vision of "fidelity to one's own tear" came to life, which was only valid at a time when anti-Semitism was not increasing.

The following parts of the work have been devoted to the assimilation crises that occurred in 1956 and 1968. I discuss them taking advantage of Sandauer's unpublished texts. By analyzing self-censorship, deletions, and changes (thanks to the use of tools proposed by the genetics of texts), I indicate the reasons why the concept of the critic's hybrid identity has been modified, motivated by the desire to gain peace and survive.

An important context here consists also in reports from a visit to Israel in 1955 and a great campaign to fight for new art initiated by the cycle *Bez taryfy ulgowej* (Not treated leniently). Its effect – dynamic career development, but also a conflict with the literary milieu – led to even deeper alienation, which had an impact on the critic's self-consciousness.

All of the described processes led to creating a "cracked personality". In the last chapter, I follow its manifestations in Sandauer's critical works, which in fact turn out to constitute autobiographical writings, marked by the writer's unsuccessful attempts to get out of the vicious circle of ambivalence that the utopian vision of assimilation instilled in him. An autobiography understood in this way becomes the Lacanian "empty speech".

The effect of being stuck in a neurotic vicious circle results in self-destruction, which can be observed in Sandauer's works and attitude presented during the last years of his activity.